

УДК 346:334.7+347.72] (477)

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

*Д. І. Погрібний, кандидат юридичних наук, асистент
Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого*

Проаналізовано зміст і встановлено певні особливості реалізації державою корпоративних прав, які полягають у тому, що вони здійснюються за правилами, розробленими самим власником цих прав (державою), що дає йому змогу оперативно реагувати на помилки, які виявляються в процесі правозастосування. На підставі загальних положень про реалізацію суб'єктивних корпоративних прав надано поняття реалізації корпоративних прав державою.

Ключові слова: державні корпоративні права, реалізація державних корпоративних прав.

Постановка проблеми. Моніторинг діяльності господарських товариств з державною часткою корпоративних прав свідчить про те, що вона значною мірою є неефективною. З іншого боку, практика відчуження невеликих пакетів акцій (до 25 %), які перебувають у власності держави, свідчить, що ці активи є низьколіквідними та інвестори не зацікавлені в їх придбанні [1, с. 11].

Комплексне дослідження державних корпоративних прав дає змогу розробити та запропонувати шляхи створення надійного правового механізму захисту інтересів держави в процесі реалізації належних їй корпоративних прав без обмеження законних інтересів інших власників (учасників).

З огляду на це необхідним є розгляд, з одного боку, правових норм, що регулюють корпоративні відносини, а з іншого боку — правової політики держави в контексті її спрямування на досягнення відповідних державних інтересів у корпоративному секторі (зокрема, в процесі корпоратизації та приватизації), які потребують адекватних собі правових норм і засобів реалізації і які, у свою чергу, визначають законодавчу політику.

Реалізація суб'єктивних прав — це сукупність різних дій, певний процес, у результаті якого особи, що мають конкретне суб'єктивне право, отримують реальні, різні за своїм характером бажані результати (блага, соціальні цінності, задоволення різноманітних інтересів), які знаходяться за цим суб'єктивним правом [2, с. 13]. Держава в особі визначених законом центральних органів, а також уповноважених суб'єктів здійснює суб'єктивне корпоративне право шляхом учинення юридичних і фактичних дій, які охоплюються можливістю

певної поведінки цих суб'єктів. Причому держава при здійсненні своїх корпоративних прав зобов'язана утримуватися від дій, які можуть порушити права інших учасників корпоративних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням правових проблем, пов'язаних з управлінням корпоративними правами, займаються, зокрема, такі науковці, як І. В. Спасибо-Фатеева, Т. В. Кашаніна, О. Р. Кібенко, Д. В. Задихайло, О. М. Вінник, Н. С. Глусь, А. Г. Бобкова. Однак ці питання залишаються поки що розкритими недостатньою мірою, не зважаючи на їх значущість та актуальність.

Виклад основного матеріалу. Корпоративне право є складним структурним утворенням [3, ст. 34], зміст якого становлять зобов'язальні зв'язки (між корпорацією¹ в цілому та окремими його учасниками і між окремими учасниками корпорації), немайнові, в т. ч. і організаційні зв'язки. Усі ці юридичні відносини мають свій зміст, особливості реалізації їх учасником суб'єктивних прав і виконання суб'єктивних обов'язків.

Виходячи з цього висновку та на підставі аналізу положень Закону України «Про господарські товариства» (далі — ЗУ «Про господарські товариства») можна стверджувати, що поняттям «корпоративне право» сьогодні охоплюються такі права учасників товариства, які, підкреслимо, можуть бути здійснені в різних за характером відносинах:

а) право брати участь у формуванні статутного фонду товариства (статті 13, 28, 38, 52, 53 ЗУ «Про господарські товариства»);

б) право брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди) (ч. 1 ст. 10 ЗУ «Про господарські товариства»);

в) право продати акції акціонерного товариства, права відступити частку (її частину) в статутному фонді товариства з обмеженою відповідальністю (ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 32, ч. 1, 4 ст. 53 ЗУ «Про господарські товариства»);

г) права на виплату вартості майна при виході або виключенні учасника з товариства з обмеженою відповідальністю (ч. 1 ст. 54, ст. 64 ЗУ «Про господарські товариства»);

д) права на участь у розподілі коштів товариства при його ліквідації (ч. 1 ст. 21 ЗУ «Про господарські товариства»).

Зазначені права мають майновий характер і реалізуються їх носієм у зобов'язальних правовідносинах. Але слід підкреслити, що цей перелік корпоративних прав не має вичерпного характеру, учасники корпорації можуть мати й інші права, передбачені засновницькими документами. Це необхідний мінімум прав учасників будь-якої корпорації. Закон України «Про господарські товариства» закріплює і низку суб'єктивних прав, які можуть бути реалізова-

¹ Поняття «корпорація» з цього місця та далі за текстом використовується синонімічно з поняттям «господарське товариство», беручи до уваги корпоративну природу останнього (відп. до п. 5 ст. 63 ГКУ).

ні лише в організаційно-правових відносинах. Це права, що мають суто управлінський характер [4, с. 53]:

а) право брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах (п. «а» ч. 1 ст. 10 ЗУ «Про господарські товариства»);

б) право вийти в установленому порядку з товариства (п. «в» ч. 1 ст. 10 ЗУ «Про господарські товариства»);

в) право одержувати інформацію про діяльність товариства (п. «г» ч. 1 ст. 10 ЗУ «Про господарські товариства»).

Деякі вчені йменують останню групу правомочностей особистими правами засновника (учасника). Утім слід погодитися з авторами, що ставлять під сумнів визначення зазначених правомочностей як особистих прав, бо в такому разі створюються умови для можливого ототожнення управлінських правомочностей засновника (учасника) господарських товариств з особистими немайновими правами, як їх розуміє цивілістична наука [4, с. 53–54]. Так, зазвичай, особисті немайнові права характеризуються як такі, що не мають економічного змісту [5, с. 233] та є невіддільними від особистості їх носія. Корпоративні права не мають таких властивих особистим немайновим правам невід'ємних ознак, як зв'язок з особистістю, відсутність економічного змісту тощо.

Здійснення більшості прав їх носієм проявляється в багаторазових, повторюваних діях. Наприклад, держава може постійно здійснювати існуюче право в управлінні справами товариства, у розподілі прибутку товариства, одержувати інформацію щодо діяльності товариства тощо. Але частина цих прав реалізується в одній дії, наприклад, суб'єктивному праві на вихід із товариства. Розглянемо основні суб'єктивні права держави як учасника корпорації. При цьому слід мати на увазі, що зазначеними правами держави зміст конкретних правовідносин не вичерпується: цим правам кореспондує обов'язок корпорації або інших учасників щодо вчинення певних дій або утримання від учинення останніх.

Право брати участь в управлінні справами товариства. При розгляді суб'єктивного права держави брати участь в управлінні справами товариства слід розрізняти зовнішню та внутрішню площини цього права. Річ у тому, що на здійснення зазначеного суб'єктивного права впливають зовнішні чинники (політичні, економічні, соціальні тощо).

Таким чином, зовнішня площина права держави брати участь в управлінні справами товариства проявляється через розробку корпоративного законодавства. Внутрішня площина суб'єктивного права держави брати участь в управлінні справами корпорації проявляється через міру її можливої поведінки як суб'єкта господарських відносин.

У більшості випадків у корпораціях, у статутних фондах яких державі належить контроль над прийняттям рішень (державі належить більш ніж 50 відсотків акцій, часток, паїв), держава в особі уповноваженого органу має можливість одноособово приймати всі або певні управлінські рішення. І тут постає необхідність створити ефективну систему здійснення цього суб'єктивного права, яка б ґрунтувалася на поєднанні високої майнової відповідальності осіб, уповноважених реалізовувати це право, з високою матеріальною зацікавленістю в результатах такого управління.

Здійснення державою права на управління справами корпорації під час проведення загальних зборів породжує низку інших самостійних суб'єктивних прав: право на отримання повідомлення про скликання загальних зборів, яке повинно містити інформацію про дату, час і місце проведення зборів, а також повний перелік питань порядку денного з обов'язковим зазначенням способу, за допомогою якого учасник (акціонер) може ознайомитися з документами, пов'язаними з порядком денним; право вносити пропозиції та вимагати їх внесення до порядку денного загальних зборів за умови, якщо держава володіє не менш ніж 10 % кількості голосів; право брати участь в обговоренні та голосуванні з питань порядку денного, право на ознайомлення з протоколами загальних зборів та іншими документами, пов'язаними з ними.

Реалізація зазначених суб'єктивних прав, передбачених установчим договором і законом, може здійснюватися Фондом державного майна, органами виконавчої влади відповідно до галузевої належності суб'єктів господарювання й фізичними та юридичними особами, якими укладено договір доручення з управління корпоративними правами держави.

Право брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди). Виходячи зі ст. 10 Закону України «Про господарські товариства», держава в особі уповноважених органів має право брати участь у розподілі прибутку товариства та право одержувати його частку (дивіденди).

Реалізація цього права державою в акціонерних товариствах здійснюється на підставі «Положення про порядок отримання інвесторами доходів від володіння корпоративними правами в акціонерних товариствах» [6]. Що ж стосується інших видів господарських товариств (наприклад, товариств з обмеженою відповідальністю), то здійснення зазначеного права відбувається на підставі Закону України «Про господарські товариства» та локальних нормативних актів таких товариств.

Утім постає питання, з якого моменту виникає можливість реалізувати таке право. Слід зазначити, що це питання вирішується неоднаково в різних країнах. Наприклад, у Німеччині право на дивіденди виникає з моменту внесення щодо цього рішення загальних зборів акціонерів. Оголошений дивіденд стає боргом акціонерного товариства. Отже, якщо після оголошення

товариство стає неплатоспроможним, акціонери відповідно до вимог про виплату дивідендів беруть участь нарівні з іншими кредиторами в розподілі активів товариства.

У праві Великої Британії та США вважається, що якщо керівництво оголосило про дивіденди та виділило фонд їх сплати, то це — фонд довірчої власності, володіння яким здійснюється в інтересах акціонерів і на який вони мають переважне право порівняно з іншими кредиторами.

Серед українських учених побутує думка, що, виходячи з аналізу положень Закону України «Про господарські товариства», можна дійти висновку, що право на дивіденд у акціонера (учасника) товариства виникає з моменту оголошення керівництвом про наявність прибутку від діяльності за звітний період. Загальні ж збори акціонерів (учасників) не можуть приймати рішення про виплату чи невиплату дивідендів. Право держави на одержання прибутку, як і будь-якого іншого акціонера, є безумовним і підлягає задоволенню, як і право на участь в управлінні, право на одержання інформації [7, с. 25]. Із таким висновком важко погодитись.

Право одержувати частку прибутку товариства (дивіденди) за своїм характером, як зазначалося раніше, належить до категорії потенційних. Його реалізація можлива лише за наявності двох умов: 1) чистого прибутку товариства за результатами фінансового року; 2) відповідного рішення компетентного органу товариства про порядок розподілу між його учасниками частини отриманого прибутку. Слід наголосити, що рішення про порядок (а не про виплату — це є обов'язок товариства при наявності умов, названих вище) розподілу прибутку товариства, розмір дивідендів, строк і порядок виплати частки прибутку приймається вищим органом товариства (загальними зборами акціонерного товариства, зборами учасників товариства з обмеженою відповідальністю) після затвердження ним річних результатів діяльності корпорації (ч. 5 ст. 41, ч. 1 ст. 59 Закону). Рішення із зазначених питань оформлюється протоколом, який може містити такі відомості: розмір дивідендів, що припадають на акцію, пай або частку в статутному фонді; дату початку виплати дивідендів; спосіб і порядок їх виплати. Прийняття вищим органом товариства такого рішення означає, що дивіденд оголошений і з цього часу в носія зазначеного суб'єктивного права виникає юридично забезпечена можливість вимагати від товариства виплатити оголошених дивідендів.

Слід, однак, мати на увазі, що нормативи розподілу прибутку товариства законодавством не встановлені, за винятком обов'язкових відрахувань до загального фонду Державного бюджету. Незважаючи на те, що привілейоване становище держави щодо інших учасників стосовно розподілу дивідендів, покликане, передусім, захистити інтереси держави, воно порушує принцип юридичної рівності правових можливостей усіх учасників і може зменшити зацікавленість інших інвесторів в участі у таких корпораціях.

Отже, це питання також віднесено до компетенції самого господарського товариства й закріплюється в його установчих документах або спеціальних положеннях.

Право на дивіденд — це самостійне право вимоги. Отже, як і більшість майнових прав, може відступатися іншим особам. Для цього має укладатися договір про відступлення права. На нашу думку, відступлення права на дивіденд не властиве державі, оскільки це суперечить меті набуття корпоративних прав державою.

Право виходу держави в установленому порядку з корпорації, виключення її зі складу та право на відчуження акцій. Так, відповідно до п. «в» ст. 10 ЗУ «Про господарські товариства», одним із прав держави як учасника господарських товариств є право на вихід із товариства в установленому порядку.

В юридичній літературі відзначається, і з цим варто погодитися, що вихід із товариства — це безумовне суб'єктивне право учасника, яке має імперативний характер [8, с. 73]. Кореспондує цьому праву пасивний обов'язок товариства — не перешкоджати його здійсненню. Однак окремі вчені заперечують таку ознаку права на вихід з товариства, як безумовність, обґрунтовуючи це тим, що Закон установлює певний порядок для виходу учасника з товариства. Видається, однак, що висловлені заперечення є недостатньо обґрунтованими. Вважаємо, що п. «в» ч. 1 ст. 10 ЗУ «Про господарські товариства» право на вихід з товариства закріплює як загальне правило. Щодо кожного виду товариств законодавець передбачає спеціальні норми, встановлює особливий порядок реалізації цього права (статті 54, 65, 71 і 77 ЗУ «Про господарські товариства»). Саме ці норми і встановлюють той порядок, про який ідеться в ст. 10 ЗУ «Про господарські товариства». Регламентацію порядку виходу щодо кожного виду товариств не можна розглядати як заперечення безумовності цього права.

Отже, вихід з товариства — це добровільне, одностороннє, безумовне волевиявлення учасника (акціонера), спрямоване на припинення корпоративних відносин. Оскільки ж ідеться про право, тобто міру можливої поведінки, вважаємо, що здійснення права на вихід із товариства можливе й державою, якщо це не суперечить основним функціям держави.

Вихід держави з товариства не можна ототожнювати з її виключенням із товариства, тобто примусовим (за ініціативи інших учасників) припиненням участі держави в товаристві.

Виключення як підстава припинення корпоративних прав держави можливе лише за наявності таких умов: 1. Припинення корпоративних прав держави шляхом виключення може мати місце лише в товариствах з обмеженою відповідальністю. 2. Держава в особі уповноважених органів систематично не виконує, або неналежним чином виконує обов'язки, або перешкоджає своїми діями досягненню цілей товариства. Аналіз загальних положень чинного законодавства України щодо господарських товариств дозволяє припус-

тити, що систематичне невиконання або неналежне виконання державою своїх обов'язків матиме місце тоді, коли держава в особі уповноваженого органу або особи раніше допускали більш ніж двічі невиконання або неналежне виконання обов'язків як учасника товариства й вчинили його знову, незалежно від того, чи притягалися уповноважені державою особи до відповідальності за попередні порушення. Як виняток з урахуванням конкретних обставин, пов'язаних із характером учиненого порушення, причин його здійснення, тривалості в часі та наслідків систематичним може бути визнано й повторне «невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків». Але судова практика не має прикладів дійсного виключення держави зі складу корпорації. 3. Про виключення держави зі складу учасників товариства проголосували учасники, що володіють у сукупності більш як 50 % загальної кількості голосів учасників товариства. При цьому держава в голосуванні участі не бере (ст. 64 ЗУ «Про господарські товариства»).

Отже, якщо держава має більше як 50 % загальної кількості голосів, виключити її з товариства з обмеженою відповідальністю неможливо.

Право на одержання інформації про діяльність товариства. Держава в особі уповноважених органів має право знайомитися з різними документами, що відображають діяльність товариства. Право на своєчасне та регулярне отримання необхідної інформації про товариство є обмеженим правом. Це може бути не будь-яка інформація про діяльність товариства, а лише ті відомості, які безпосередньо пов'язані з реалізацією прав суб'єкта або впливають на законні інтереси суб'єкта корпоративних прав і розголошення яких не є шкідливим для товариства.

Як правильно відзначає І. В. Спасибо-Фатєєва, у законодавстві України це право практично не опрацьовано і тому його реалізація ускладнена [9, с. 266]. І хоча автор говорить виключно про акціонерні товариства, можна стверджувати, що зазначене цілком стосується й інших видів товариств.

Право держави одержувати інформацію про діяльність товариства включає в себе правомочність вчасно отримувати повну та достовірну інформацію про фінансово-господарський стан товариства й результати його діяльності, суттєві факти, що впливають або можуть вплинути на вартість цінних паперів та (або) розмір доходів за ними, про випуск товариством цінних паперів тощо.

До майнових прав належить і право на отримання майна, після припинення дії корпорації. Право на одержання коштів і майна, що залишилися після розрахунків з усіма кредиторами під час ліквідації корпорації також належить до потенційних прав. Для його реалізації необхідно виконання цілого ряду умов: прийняття вищим органом рішення про ліквідацію товариства; проведення встановленої законом процедури ліквідації корпорації; погашення ліквідаційною комісією заборгованості перед усіма кредиторами; наявність

після розрахунків з кредиторами коштів або майна, які підлягають розподілу між власниками корпоративних прав.

Учасники самі визначають умови розподілу між ними майна товариства, що залишилося після розрахунків з кредиторами. За загальним правилом, майно розподіляється пропорційно розміру його частки в статутному фонді товариства.

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що ефективне управління корпоративними правами має містити заходи щодо належного захисту прав інвесторів, надійної системи управління та контролю, відкритості та прозорості у своїй діяльності. При цьому участь держави в органах товариства (загальних зборах, спостережній раді, правлінні, ревізійній комісії) формує разом з іншими учасниками корпорації її волю як юридичної особи, а в цілому забезпечує стабільне та прибуткове функціонування корпорації.

З метою максимального соціально-економічного ефекту від функціонування корпорацій із часткою, що належить державі, вважаємо за необхідне на законодавчому рівні закріпити положення про те, що дивіденди, нараховані на «корпоративні права держави» в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, можуть спрямовуватися на фінансування витрат, пов'язаних із викупом акцій вторинної емісії акціонерних товариств або їх часток у статутних фондах господарських товариств, а також на заходи, пов'язані з управлінням корпоративними правами держави. Таку норму необхідно розмістити у гл. 18 ГК України. Це дасть можливість державі, по-перше, набувати більш ліквідних корпоративних прав; по-друге, більш прибуткові. І в першому, і в другому випадках реалізація такої можливості приведе до виникнення прибутку в держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Небава М. І. Теорія корпоративного управління / М. І. Небава. — К., 2004. — 295 с.
2. Копейчиков В. В. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / В. В. Копейчиков. — К. : Юрінком Інтер, 2000. — 201 с.
3. Погрібний Д. І. Корпоративні права держави: поняття, підстави виникнення, механізм реалізації : монографія / Д. І. Погрібний. — Х., 2009. — 168 с.
4. Порошенко П. О. Державне управління корпоративними правами в Україні. Теорія формування правовідносин : монографія / П. О. Порошенко. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. — 104 с.
5. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. / О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — 720 с.

6. Про затвердження Положення про порядок отримання інвесторами доходів від володіння корпоративними правами в акціонерних товариствах : Рішення Держ. коміс. з цінних паперів та фонд. ринку № 386 від 25.12.2001 р. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0370-02&p=1234877437005901>

7. Богдан Й. Г. Предмет судового розгляду в корпоративних правовідносинах / Й. Г. Богдан // Захист корпоративних прав інвесторів у світлі нового Цивільного кодексу України : матеріали семінару, 16–18 квіт. 2003 р. — Львів : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2003. — С. 20–28.

8. Кравчук В. М. Проблеми застосування Закону України «Про господарські товариства» в частині, що регулює припинення корпоративних правовідносин / В. М. Кравчук // Захист корпоративних прав інвесторів у світлі нового Цивільного кодексу України : матеріали семінару, 16–18 квіт. 2003 р. — Львів : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2003. — С. 7–16.

9. Спасибо-Фатеева І. В. Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. В. Спасибо-Фатеева. — Х., 2000. — 342 с.

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ КОРПОРАТИВНЫХ ПРАВ

Погребной Д. И.

Проанализировано содержание и установлены определенные особенности реализации корпоративных прав государством, которые состоят в том, что она осуществляется по правилам, разработанным самим собственником этих прав (государством), что дает ему возможность оперативно реагировать на ошибки, которые выявляются в процессе правоприменения. На основании общих положений о реализации субъективных корпоративных прав дано понятие реализации корпоративных прав государством.

Ключевые слова: государственные корпоративные права, реализация государственных корпоративных прав.

FEATURES OF IMPLEMENTATION OF THE STATE CORPORATE RIGHTS

Pogribnyy D. I.

In the article it is analysed the content and features of implementation of the state corporate rights, which consist in the fact that it is done by rules developed

by the owner of these rights (the state), that allows to respond quickly to errors that are identified during enforcement. It is given the concept of the implementation of corporate rights of the state.

Key words: state corporate law, implementation of state corporate rights.

УДК 346.51:629.5(477)

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДНОБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОРСЬКОЇ ДОКТРИНИ

К. С. Пісьменна, кандидат юридичних наук, асистент
Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячується питанням правового забезпечення морської діяльності в Україні, підкреслюється її особлива правова природа та міждисциплінарний характер. Сьогодні істотним недоліком законодавства у сфері морської діяльності є відсутність у законах системного та комплексного підходу до питань правового регулювання кожного з видів морської діяльності. Законодавство у сфері морської діяльності складається із законів, якими регулюється незначна частина відносин, що виникають під час провадження морської діяльності, та підзаконних нормативних актів. Але найбільш вагомою підтримкою морськогосподарського комплексу є підтримка, що здійснюється в рамках програм економічного розвитку. Однак на сьогодні такої системи прогностичного та програмного забезпечення не існує. Тому автор пропонує створити ієрархічну систему нормативно-правових актів, спрямованих на стимулювання морської діяльності в цілому та окремих її видів зокрема. Першою ланкою в цій системі повинна стати Морська доктрина.

Ключові слова: морська діяльність, морськогосподарська діяльність, морська політика держави, галузь права, програма економічного розвитку.

Постановка проблеми обумовлюється тим, що з розвитком міжнародної торгівлі та посиленням економічних зв'язків України з країнами західної Європи, значного поширення набувають морські перевезення товарів і пасажирів. У цьому контексті однією з конкурентних переваг України в світовому розподілі праці може стати наявність потужного морськогосподарського комплексу з розвиненою інфраструктурою. Слід зазначити, що Україна має необхідні передумови для розвитку морських сполучень, оскільки є морською